

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ІНТЕРАКТИВНИЙ КОНКУРС “МАН-ЮНІОР ДОСЛІДНИК”

Номінація “ІСТОРИК-ЮНІОР”

Чернігівське територіальне відділення МАН

Мультикультурна мозаїка Ніжина

Авторки проєкту:

Олійник Анна Олександрівна, учениця 8-А класу,
Зяблюк Анастасія Олександрівна, учениця 5-Г класу
Ніжинської гімназії №10 Ніжинської міської ради
Чернігівської області

Керівник проєкту: Кресан Жанна Володимирівна, учителька історії
Ніжинської гімназії №10
Ніжинської міської ради Чернігівської області

Мета дослідження: комплексний аналіз ролі грецької, єврейської, польської та асирійської громад у формуванні мультикультурного ландшафту Ніжина, висвітлення трагічних сторінок їхньої історії у ХХ ст. та сучасного стану міжкультурного діалогу.

Завдання дослідження:

- 1.З'ясувати передумови появи та розквіту етнічних громад міста.
- 2.Проаналізувати меценатський та інтелектуальний внесок грецьких та єврейських родин у розвиток Ніжина.
- 3.Дослідити архітектурну спадщину «Ніжинського акрополя» та інших релігійних споруд.
- 4.Розкрити трагічні наслідки тоталітарної політики щодо етнічних меншин.
- 5.Висвітлити сучасні форми збереження історичної пам'яті та міжнародного співробітництва Ніжина з містами-побратимами.

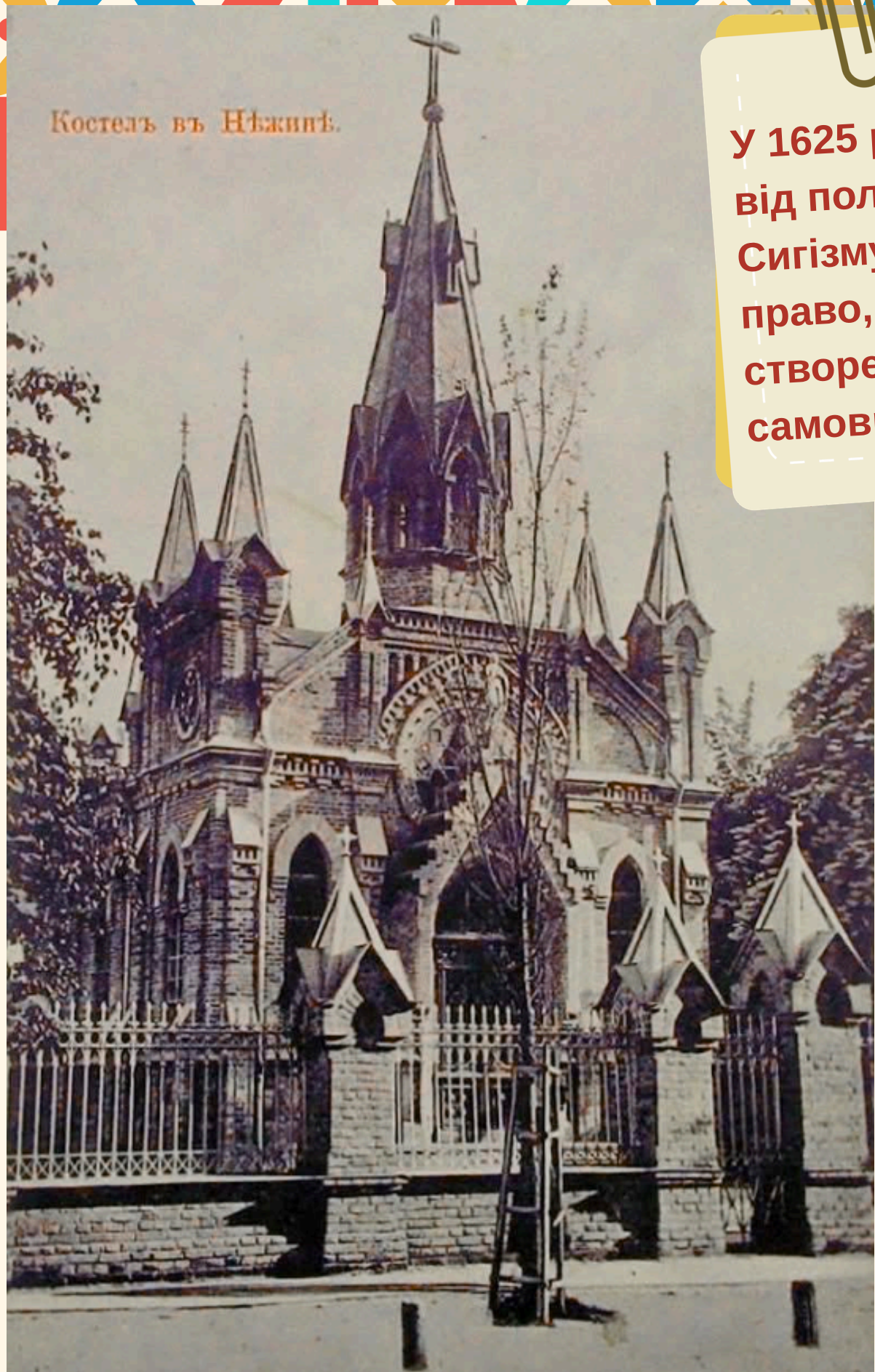
Особистий внесок: створення інтерактивної гри «Ніжин - маленька Європа» для учнів 5-6 класів та екскурсійного маршруту «Ніжин на перехресті культур» для учнів 7-9 класів.

Об'єктом дослідження є процес становлення та функціонування поліетнічного та багатоконфесійного середовища Ніжина.

Предметом дослідження є історичні особливості, культурно-господарський та культурний внесок етнічних громад, трансформація їхньої спадщини в сучасних умовах.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані при розробці нових туристичних маршрутів, у краєзнавчій роботі музеїв, на уроках історії рідного краю, а також для зміцнення міжнародних зв'язків Ніжина з містами-побратимами (Яніна, Дебіца, Олькуш).

Костелъ въ Нѣжинѣ.

У 1625 році Ніжин отримав від польського короля Сигізмунда III Магдебурзьке право, що дало поштовх створенню органів самоврядування.

Костел святих Петра і Павла - незвична для міста споруда. 1746 - мурована будівля, 1836 р. - храм реконструювали у вишуканих готичних формах.

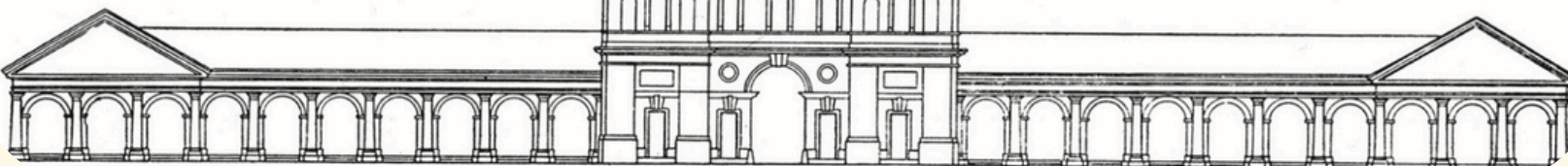
1922 року більшовики пограбіжницьки «вилучили» цінності (позолочені чаші та лампади), священник Петро Барановський публічно виступив проти цього варварства і ... зник у Соловецьких таборах.

Під час окупації міста в ньому молилися солдати вермахту, але у вересні 1943 року, під час відступу нацистів, за тактикою «випаленої землі» костел був спалений.

Джерело фото

Втрачена пам'ятка

Будинок Ніжинського магістрату збудували 1779–1783 за проєктом 1771 архітектора А. Квасова. Центральна частина - двоповерхова, з мезоніном, бічні крила — одноповерхові, в них містилися 14 крамниць.

Під усією спорудою були глибокі підвали, перекриті склепіннями. 1830 р. – розібрали центральну частину, 1957 – руїни, що лишилися від бічних споруд.

Втрачена пам'ятка

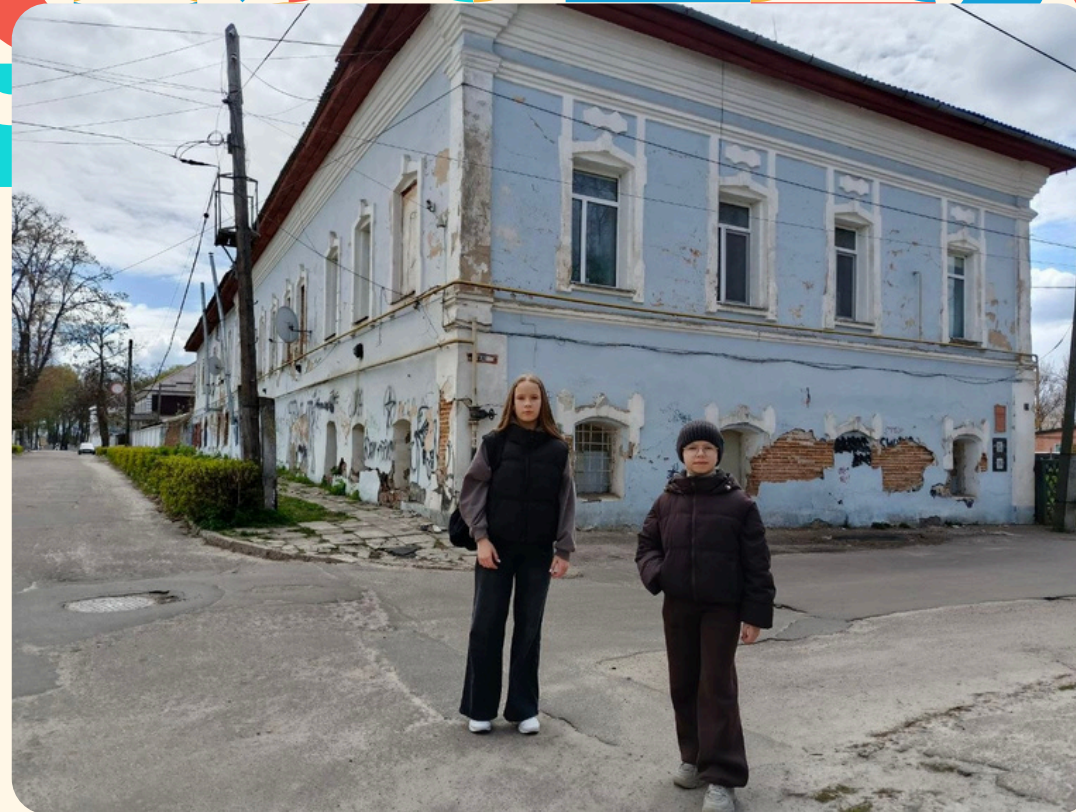
У сучасному Ніжині продовжує діяти польська громада. Організація «Астер», заснована Феліксою Белінською у 1999 р., вже понад 25 років опікується розвитком польської культури. Видається багатотомна серія збірників «Поляки в Ніжині». У гімназії №2 діє польський клас та центр польської культури.

Олена Єкіменко - одна з дослідниць польської культури, авторка статей працівник бібліотеки. Фото автора

У серпні 2022 року Ніжин юридично закріпив статус міст-побратимів з польськими містами Дебіце та Олькуш. Під час оточення міста та ракетних обстрілів польські партнери надавали харчування, медикаменти, технічне обладнання та радіостанції для захисників. Культурна співпраця триває.

Початок історії ніжинських греків зафіксований універсалом Богдана Хмельницького 1657 р. - греки одержали право вільної торгівлі, звільнення від місцевих податків, право на власну юрисдикцію. Ніжинське грецьке православне братство затверджене Іваном Мазепою у 1687 р.

Будинок грецького купця. Вигляд з вулиці і з двору

Відставний лікар Ізюмського гусарського полку, Михайло Лігда у 1777 році заснував першу приватну аптеку в Ніжині, яка збереглася до нашого часу.

Грецький магістрат діяв незалежно від українського міського магістрату. Він мав власний суд, печатку та адміністрацію, що забезпечувало грекам правовий імунітет.

Підвали грецьких споруд часто сягали глибини, що дорівнювала висоті самої будівлі. Це були ідеальні термічні камери для бакалії та заморських вин. Особливі віконниці та ковані гаки запозичені безпосередньо з архітектури Еллади для захисту від спеки та безпеки капіталів.

Класична грецька кам'яниця із загатованими вікнами

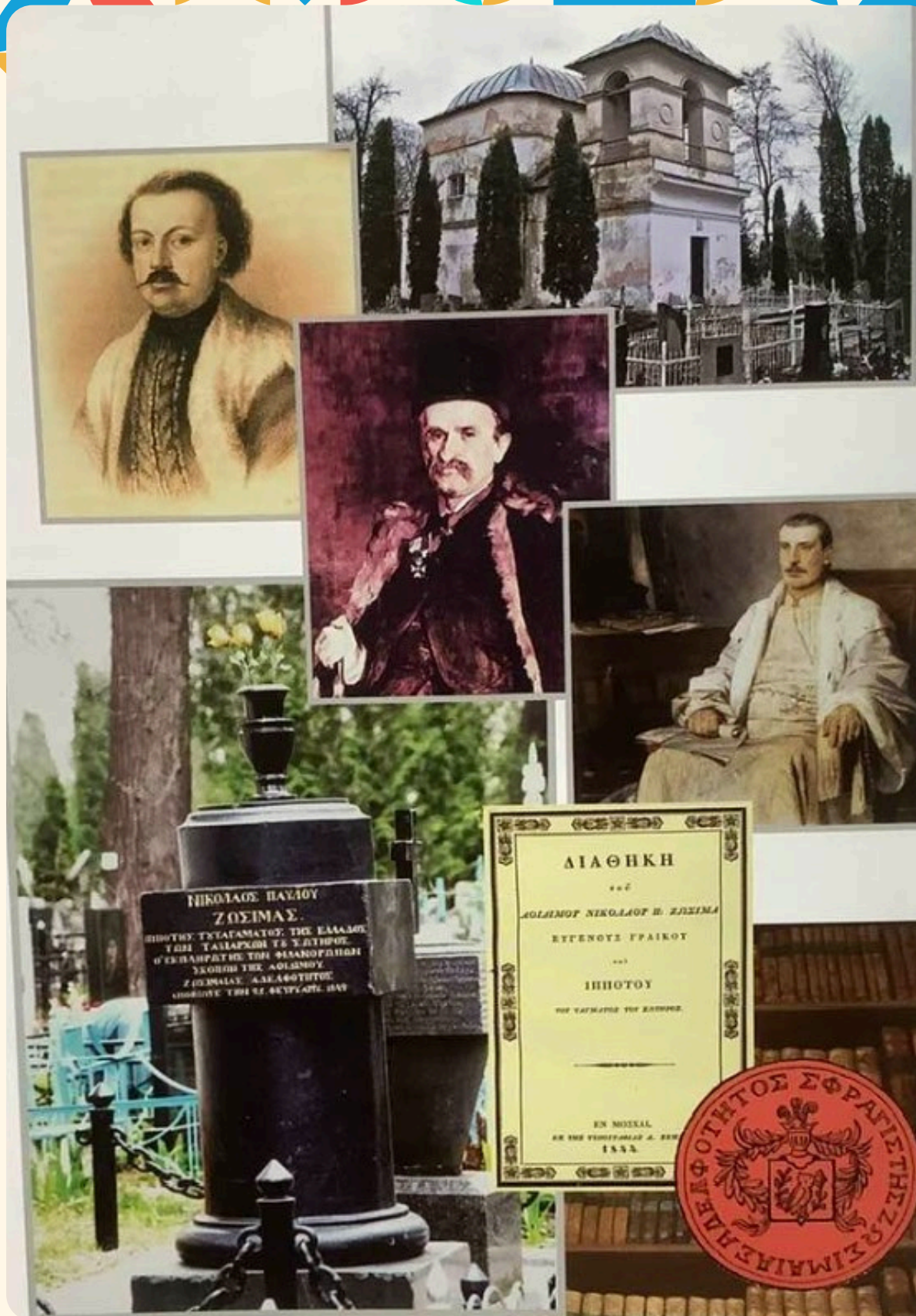

Будинок
Олександрівського
грецького училища
(1817).

Училище забезпечувало високий рівень класичної підготовки. Важливим актом солідарності стало прийняття у 1821 році 6 дітей грецьких повстанців на безкоштовне навчання до Лицею князя Безбородька. Бібліотека училища мала венеціанське видання творів Демосфена 1504 року, а також рідкісні фоліанти Платона й Софокла.

Грецькі стародруки у Музеї рідкісної книги НДУ ім. Миколи Гоголя

Родина купців Зосимів — Анастасій, Микола, Зоя, Михайло та Феодосій стала загальновідомими меценатами.

Напрямки благодійництва братів Зосимів:

- 14 тисяч франків на видання «Еллінської бібліотеки» Адамантиса Кораїса;
- видання понад 60 найменувань книг, що безкоштовно надсилалися до шкіл по всьому світу;
- будівництво в Ніжині лікарні на 20 місць (1806 р.);
- створення фондів для приданого дівчатам-сиротам (10 000 крб для ніжинських гречанок);
- зведення кам'яної церкви Св. Костянтина і Олени на грецькому цвинтарі в Ніжині.

Прогулянка
“ніжинським
акрополем”

Михайлівська церква (1719–1729 рр.) —
найдавніша кам'яна пам'ятка грецької спільноти.

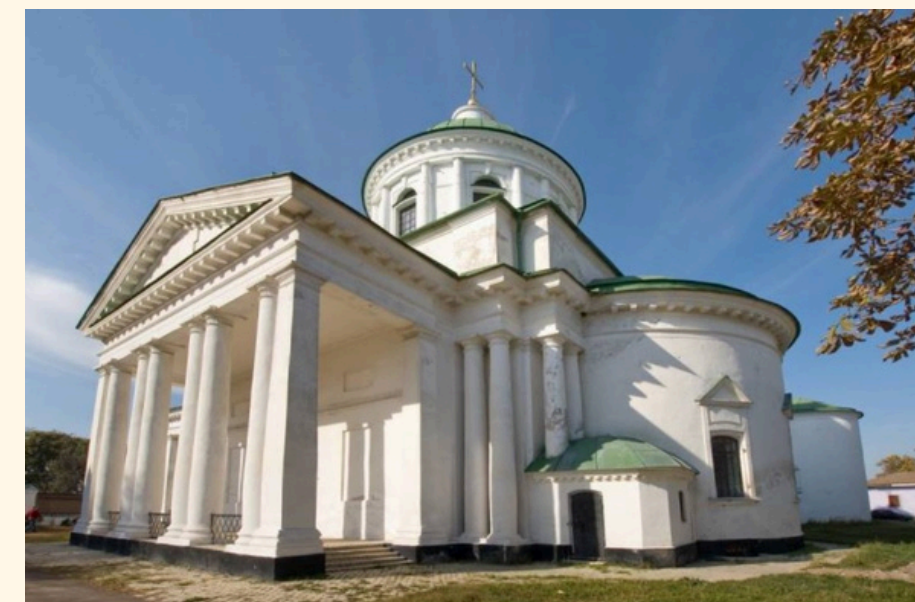

Всіхсвятська церква або Храм Всіх
святих — побудований у 1782 р. на
замовлення грецького братства та
Івана Мазепи, перебудований у 1805 р.
Храм прикрашала найвища у
тогочасному Ніжині чотирьохярусна
дзвіниця

Михайлівська церква,
плити з епітафіями

Грецька дзвіниця (втрачена)
Джерело фото

Всіхсвятська церква, фото В. Стрельнікова

Прогулянка
“ніжинським
акрополем”

Троїцька церква (1727–1733 рр.; реконструкція 1888 р.) демонструє еволюцію від первісного барокового вигляду до неокласики кінця XIX ст.

На її кованій огорожі вплетено ім'я людини, що дбала про цей храм: «При старости Буренко. 1888»

Лариса Мілосова, голова Товариства греків

Сьогодні пам'ять про елінів береже Ніжинське міське товариство греків імені братів Зосимів, засноване у 1999 році. Живим зв'язком із батьківщиною став договір про побратимство між Ніжином та Яніною (2004), а також візит Президента Греції Каролоса Папуліаса у 2008 році.

Чорні сторінки історії

Радянський режим

Директива № 50215 від 11 грудня 1937 р. запустила маховик терору під звинуваченнями у «шпигунстві на користь Греції, Японії та Німеччини».

Репресії мали не соціальний, а етнічний характер. Наприклад, Г. Д. Емірзіаді був звинувачений у шпигунстві лише за факт дворазового візиту до грецького посольства в Москві для обміну паспорта; І. І. Столяров, росіянин за походженням, кондитер-карамельник, розстріляний лише через те, що був одружений на гречанці. Звинувачення стверджувало, що він використовував «художні фарби замість харчових для отруєння дітей».

В. М. Зуллас обвинувачений у підготовці отруєння продуктів харчування на випадок війни. Архівні свідчення вказують на застосування до нього методів фізичного впливу (справа реабілітації 1957 року).

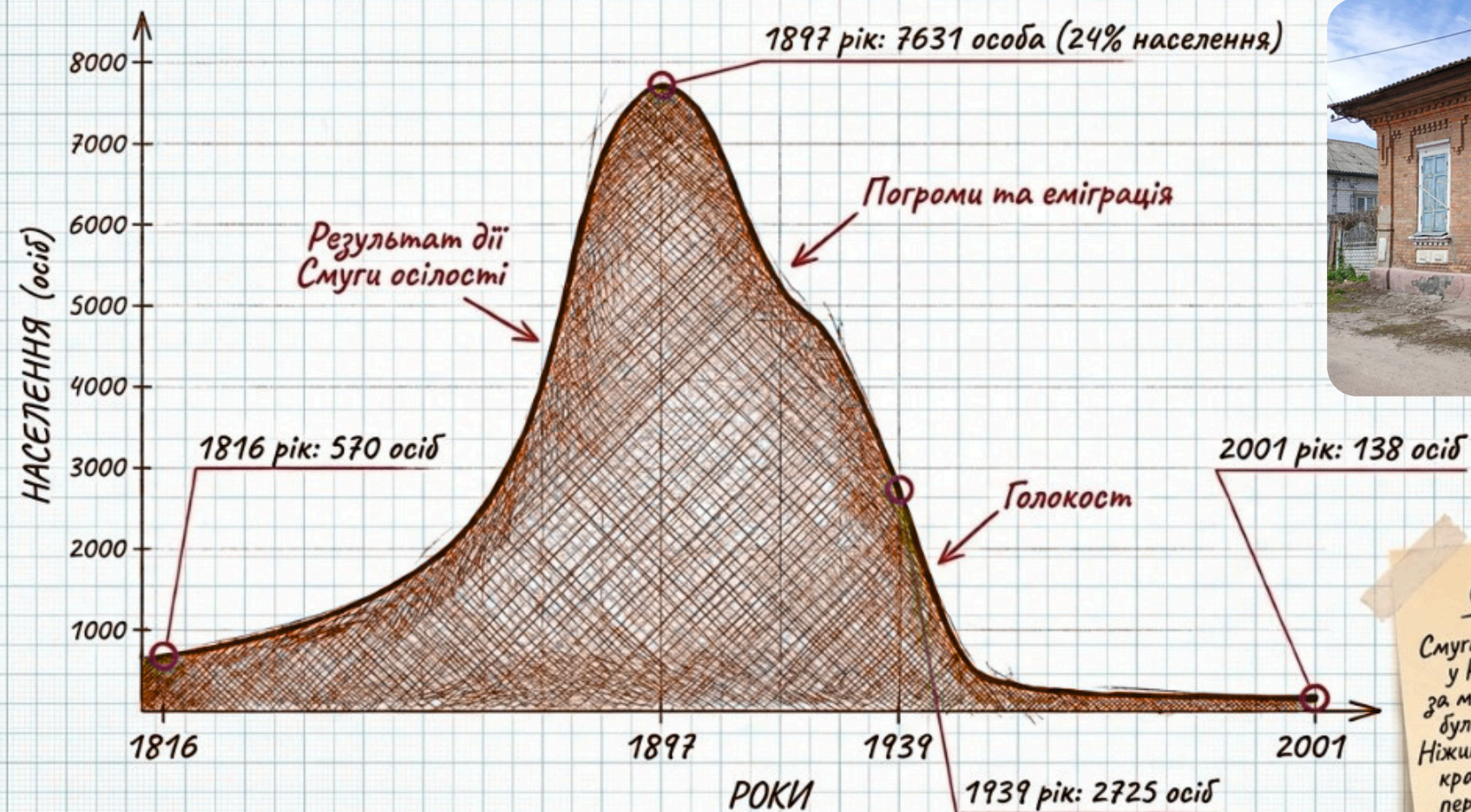
Із 35 заарештованих 31 особу засуджено до розстрілу. Більшість репресованих греків Києва та Ніжина знайшли свій останній спокій у масових могилах Биківнянського лісу.

1772 р. - євреї отримали дозвіл на проживання у Ніжині.

Єврейська громада була інтегрована в економіку міста через торгівлю, ремесла та медицину.

Єврейське населення Ніжина: хроніка змін (1816–2001)

Будинок настоятеля Миколаївського собору Георгія Спаського, який під час денікінського погрому 1919 р. врятував від білогвардійців 30 єврейських родин.

Словничок

Смуга осілості – кордон у Російській імперії, за межами якого євреям було заборонено жити. Ніжин опинився на самому краю цієї зони, ставши перебалочним пунктом.

Синагога Шнеєрсона, 1850 р.

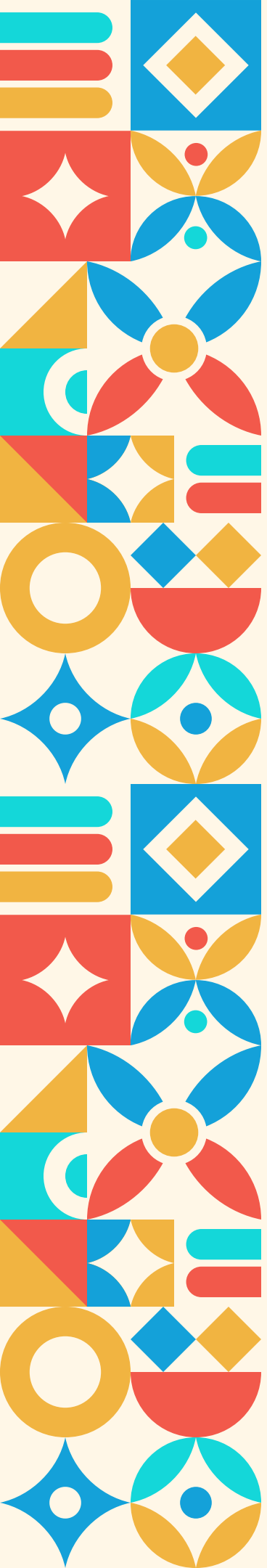
Джерело фото

Синагога Золотницького, поч. ХХ ст.

Протягом ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. у місті діяло від 4 до 10 іудейських релігійних закладів – синагог і (чи) молитовних будинків. Адже для молитви під час шаббату іудеям, за традицією, дозволялося подолати не більше 2-х км шляху, тому релігійні об'єкти мали бути територіально доступними для прихожан.

Відомі назви 7-ми із 10-ти синагог початку ХХ ст.: Друга, Золотницького, Каменка, Любавицька, Ремісничка, Рудина та Шнеєрсона.

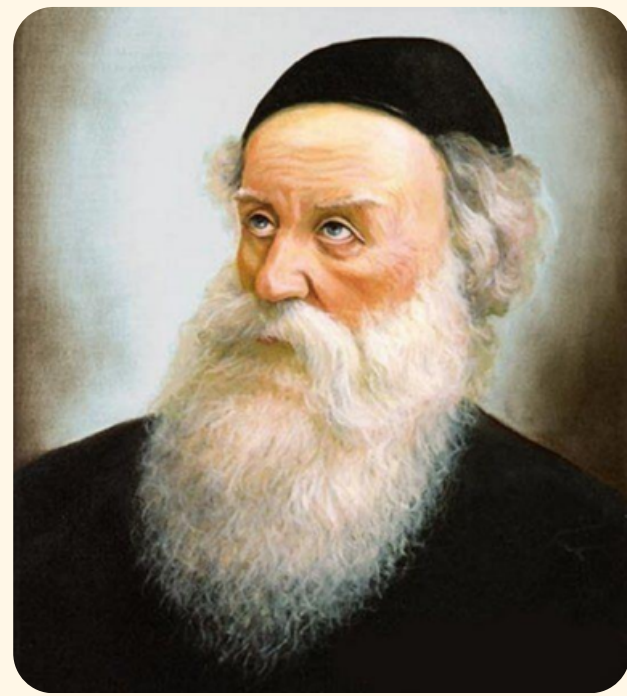
З початку XIX ст. Ніжин відомий як духовний центр іудаїзму в Україні та як один із головних осередків любавицького хасидизму.

Ніжинські євреї сповідували іудаїзм класичних напрямків – ортодоксальний і ХаБад. Слово ХаБад є аббревіатурою трьох слів: «Хохма» у перекладі з івриту означає «мудрість»; «Бина» - «осягнення»; «Даат» - «знання».

Із Ніжином пов'язана діяльність трьох равинів Шнеєрсонів, що займалися активною подвижницькою діяльністю протягом півтора століття та були удостоєні почесного титулу «цадиків». Найвідоміший любавицький ребе Дов-Бер Шнеєрсон (1794–1848 рр.) чотирнадцять років свого життя провів у Ніжині та став першим ніжинським цадиком. Його батько, Шнеур Залман, перший Любавицький ребе, за словами М. Меня, був «найвеличнішою фігурою єврейства в останній чверті XVIII ст.» та фундатором і очільником руху ХаБад.

Ребе Дов – Бер написав 26 книг з іудейської релігії, об'єднав розрізнені іудейські громади, зокрема в місті Ніжині.

Наприкінці 20-х – у 30-ті роки XX ст. місцева влада ліквідувала більшість іудейських споруд, а на початку 1960-х років було закрито останню із синагог. На ніжинському єврейському цвинтарі поховані також родичі цадиків. Сучасники Шнеєрсонів виїхали на постійне місце проживання в Ізраїль.

Шнеур Залман бен Барух Шнеєрсон 1747-1812 рр.

Синагога біля могили Другого Ребе ХаБаду (Мітлелер Ребе, похований у 1827 р.).

Джерело фото

Капличка біля могили Дов-Бер бен Шнеур Залман Шнеєрсона. Сучасне фото

Поховання Дов-Бер бен Шнеур Залман Шнеєрсона. Сучасне фото

Ніжинський Бабин Яр. У 1939 році в Ніжині проживало 2725 євреїв (7% населення міста). У вересні-жовтні 1941 року в Управі зареєструвалися 322 єврея, серед них тільки 14% чоловіків від 16 до 60 років. До листопада вже більшість єврейського населення Ніжина утримувалась у місцевій в'язниці. Трагедія почалася 6 листопада. На розстріл до кар'єрів цегельного заводу колоною вели окремо чоловіків, жінок і дітей. Точна кількість загиблих у ті дні залишається невідомою. Вважається, що в цей день було знищено понад 500 ніжинських євреїв. Відомі імена лише 335 вбитих мирних мешканців. Але знищення продовжувалося і у 1942-1943 роках. Тож в загальних могилах поховано понад 3 тисячі мирних жителів Ніжина та району.

З Ніжина — у великий Світ

Мані Лейб

Поет. Починав як бідний швець у Ніжині, а став зіркою в США. Його називали Йосипом Прекрасним єврейської поезії. Першим переклав вірші Єсеніна на їдиш.

Марк Бернес

Актор і співак. Легендарний шансон'є та кіноактор, уродженець Ніжина, голос якого знала вся Європа.

Жанна Пінтусевич-Блок

Чемпіонка. Видатна українська легкоатлетка, чемпіонка світу зі спринту та учасниця Олімпійських ігор.

Одна з перших аптек на Лівобережжі. Пізніше євреї-лікарі заснували земську медицину міста.

А. Я. Гольдін заснував парову пекарню та промислове виробництво маринованих огірків, обладнавши завод вузькоколійкою.

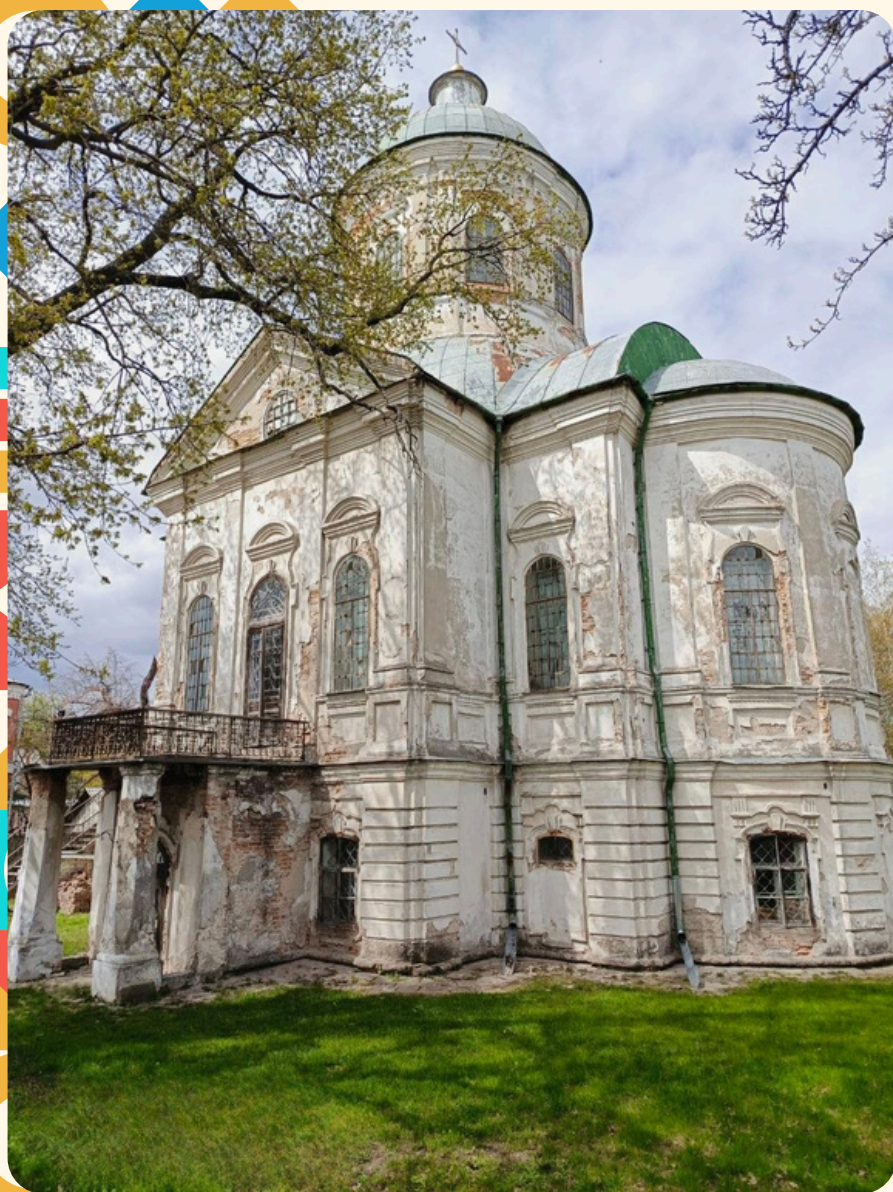

Перший у місті сінематограф (плівку крутили вручну)

Наймодніший магазин. Продавали ювелірні вироби, годинники, перші велосипеди

Ассирійці - один з найстаріших народів світу, який втратив власну державність понад 26 століть тому. Ассирійська громада з'явилася в Ніжині у період Першої світової війни, рятуючись від геноциду на території Османської імперії. Тут вони зайнялися ремонтом і чищенням взуття.

Храм Іоана Богослова

Діє Ніжинська міська громадська організація ассирійців «Атра» (голова — Вільям Арвахі), заснована у 2010 році.

Ассирійці принесли в Ніжин не лише майстерність ремонту взуття, а й живу арамейську мову (мову, якою розмовляв Ісус Христос). Саме ассирійці підтримували традицію пиття міцної кави, звареної в джезві (турці) на піску, що було рідкістю для чайних традицій тодішньої Чернігівщини.

Ассирійська громада опікується церквою Іоана Богослова (пам'ятка XVII ст.), яку отримала у користування у 2019 році (раніше там був архів). У храмі служить отець Януарій (син співачки Ніни Матвієнко). Молитву «Отче наш» читають арамейською мовою. У храмі знаходиться ікона Пресвятої Богородиці Ассирійської, подарована Ніною Матвієнко.

Борис Іонанов самотужки вивчив мову свого народу, уклав два словники та видав книжку народних ассирійських казок (під час презентації книги казок в НДУ, 2020 р.).

Джерело фото

Найбільше свято — Шара (Мар-Кур'якус). Це день пам'яті святого покровителя конкретного роду чи громади, що відзначається 28 липня. У цей день готували спільну трапезу для всієї громади, що символізувало єдність.

Супроводжується традиційними танцями («сім кіл» зі свічками). Родина була центром всесвіту. Старший чоловік у роді мав незаперечний авторитет.

Кулінарні традиції

ГАРИСА (Абсолютний символ)

Пшенична каша з м'ясом. Готується на Різдво. Вариться 12 годин за умови безперервного перемішування. Вимагає неабиякої витримки. Є символом терпіння та самопожертви заради спільного блага — приготувати її на самоті майже неможливо.

ДОЛМА

М'ясна начинка. Загортається виключно в листя мати-й-мачухи та подається зі спеціальною молочно-часниковою підливою.

МУРТУХА

Традиційна страва з борошна, масла та яєць. Подається на сніданок або виступає як окрема ритуальна страва.

ЖЕРТВОПРИНОШЕННЯ БАРАНА

Практикується виключно на великі свята. З м'яса тварини готується традиційний суп та м'ясо на вертелі для всієї громади.

Мультикультурна мозаїка Ніжина

Поляки
(Магдебурзьке право,
фортеця)

Греки
(архітектура,
церкви, кава)

Роми
(ковальська
майстерність)

Ассирійці
(взуттєві майстерні,
ремесла)

Євреї
(медицина, торгівля,
індустрія)

Українці
(коріння, що тримає
все разом)

Ніжин — це жива мозаїка, де долі українців, греків, євреїв, поляків та ассирійців сплелися в одне нерозривне мереживо. Кожен народ залишив тут свій відбиток, перетворивши наше місто на унікальне перехрестя культур та традицій.

Висновки

1. Ніжин упродовж XVII–XIX століть перетворився на унікальний «острів Європи» на Лівобережжі України. Завдяки протекціоністській політиці гетьманів (зокрема Б. Хмельницького та І. Мазепи), місто залучило іноземний капітал та інтелект, що зробило його потужним торговельним і культурним центром.

3. Частина архітектурних пам'яток (грецька дзвіниця, костел, синагоги) назавжди втрачені, частина перебуває у незадовільному стані і потребує негайної реставрації, привернення уваги громадськості.

2. Грецька громада заклала фундамент класичної освіти та сформувала архітектурне обличчя міста, а завдяки активній діяльності грецьких купців Ніжин став одним з центрів міжнародної торгівлі кінця XVII ст., що сприяло швидкому зростанню населення. Єврейська спільнота стала двигуном промислової модернізації та перетворила місто на важливий духовний центр хасидизму. Польська громада привнесла традиції західноєвропейського самоврядування та готичної архітектури. Ассирійці стали «фінальним елементом» ніжинської мозаїки завдяки своєму внеску у сферу послуг та міську побутову культуру XX століття.

4. Тоталітарні режими XX ст. призвели до фізичного винищення інтелектуальних, релігійних еліт та руйнування архітектурних пам'яток (костелу, синагог, храмів, дзвіниць).

5. Сьогодні спостерігається процес відродження мультикультурної ідентичності Ніжина. Це виявляється не лише у діяльності етнічних товариств та реставрації пам'яток, а й у допомозі польських міст-побратимів під час повномасштабного вторгнення РФ, що доводить: історія Ніжина — це історія відкритості та взаємопідтримки.

Список використаних джерел та літератури

1. Астаф'єв О. Г. Ніжинські греки: культура, побут, меценатство / О. Г. Астаф'єв // Пам'ять століть. – 2005. – № 2. – С. 112–120.
2. Бережний О. С. Ніжинські греки: історія та спадщина. — Чернігів: Десна Поліграф, 2014. — 156 с.
3. Васильєва Ю. В. Полікультурний простір міст Лівобережної України XVIII–XIX ст. (на прикладі Ніжина) / Ю. В. Васильєва // Український історичний журнал. – 2018. – № 4. – С. 45–58.
4. Греки в Ніжині : зб. наук. праць / [редкол. : О. Морозов, І. Кедун та ін.]. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – Вип. 2. – 230 с.
5. Григоренко Т. В. Брати Зосими: шлях від купців до дворянства та просвітництва. // Сіверянський літопис. — 2019. — № 3. — С. 45–52.
6. Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. — К.: Фенікс, 2012. — 396 с.
7. Забарний О. В. Ніжинський «Акрополь»: архітектурні пам'ятки грецької громади. — Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2020. — 88 с.
8. Зозуля С. Ю., Морозов О. С. Місто Ніжин: деякі питання формування пам'яткоємного середовища // Ніжинська старовина: Науковий історико-культурологічний збірник. — 2006. — Вип. 2(5). — С. 32-51.
9. Зорбас Х. Ніжинські греки і становлення новогрецької культури. — К.: Академія, 2005. — 210 с.
10. Кедун І. С. Археологічні дослідження грецького кварталу м. Ніжина / І. С. Кедун // Ніжинська старовина. – 2019. – Вип. 28. – С. 14–22.
11. Морозов О. С. Єврейська громада міста Ніжина (XVII – поч. XX ст.) / О. С. Морозов. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. – 124 с.
12. Поляки в Ніжині: збірник наукових праць та матеріалів. / За ред. Ф. Белінської. — Астер, 2019. — Вип. 5. — 140 с.
13. Ростковська М. Римо-католицька громада Ніжина у XVIII–XX ст. // Краєзнавство. — 2016. — № 2. — С. 88–94.
14. Турченко М. В. Асирійська діаспора в містах України у міжвоєнний період / М. В. Турченко // Вісник Харківського національного університету. – 2010. – № 890. – С. 102–109.
15. Харлампович К. В. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII– XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні. – Ніжин, ТОВ: «Ферокол», 2011. – 380 с.
16. Шевченко Н. В. Репресії проти етнічних меншин на Чернігівщині у 1937–1938 рр.: за матеріалами розсекречених архівів. — Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2015. – 212 с.

